

Beyzavi təfsirinin Azərbaycandakı əlyazma nüsxələrinin təsviri müqayisəsi

Ənvər Mustafayev

Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu
Dillər və ictimai fənlər kafedrasının

baş müəllimi

Bakı, Azərbaycan

anvarmustafayev@ait.edu.az

<https://orcid.org/0000-0001-8196-1337>

Daxilolma tarixi: 09.10.2023

Nəşrə təsdiq tarixi: 19.11.2023

Xülasə

Əsl adı Əbu Səid Abdullah ibn Məhəmməd əl-Beyzavi əş-Şirazi olan müfəssir bir çox İslam elmlərində əsərlər yazmış, elmi fəaliyyəti alimlərin diqqətini çəkmişdir. Azərbaycan alimi kimi də tanınan Nasirəddin Beyzavinin təfsirə dair yazdığı “Ənvar ət-tenzil və əsrar ət-təvil” əsəri ən çox oxunan kitablardan biri hesab edilir. Dövrünün yazı üslubuna uyğun olaraq qısa və yığcam əsər qələmə alan Beyzavi buna görə tənqid edilsə də, bu nümunə ən çox oxunan təfsir kitabları sırasındadır. Dərs kitabı kimi mədrəsələrdə tədris olunan əsər Osmanlı dövründə “hüzur dərsləri” adı ilə hər il ramazan ayında oxunurdu. Bundan başqa, üzərinə ən çox haşiyə və təliq yazılan təfsir əsəridir.

Bu məqalədə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun inventarında olan ikicildlik “Ənvar ət-tenzil və əsrar ət-təvil” əsərinin əlyazma nüsxələri təsviri yönədən tədqiq edilmişdir. Nəsx, nəstəliq və riqi xətləri ilə yazılmış bu nüsxələr müxtəlif surələri əhatə edir. Əlyazmalar Avropa və ya Şərqi İstehsalı olan ahlənlənmiş və yarıahlənlənmiş ağ kağızda, digəri isə mavi kağızda ərəb dilində yazılmışdır. Bundan başqa, bu əlyazmaların əksəriyyəti birinci cildi əhatə edir. Tam iki cild olan əlyazma nüsxələrinin sayı isə üçdür. Ümumi olaraq, altmış bir əlyazma nüsxəsindən ibarət olan bu

məqalədə əsərlərin şrift və inventar nömrəsi qeyd edilmiş, bunlar haqqında qısa məlumat verilmiş, bir-biri ilə müqayisə olunmuşdur. Əksəriyyəti nəm çəkmiş bu nüsxələrdən bəziləri eyni şriftlə qeydiyyatda olsa da, fərqli surə, tarix və katibləri əhatə edir. Həmçinin bu nüsxələrdən bəzilərinin inventar nömrəsi, katibi və ili qeyd edilməmişdir. Əvvəli və sonu naqis olan bəzi nüsxələrdə daha geniş məlumat əldə etmək çətinləşir.

Nəticə etibarilə “Ənvar ət-tənzil və əsrar ət-təvil” əsərinin üzərinə ən çox haşiyə və təliq yazılması, eləcə də əlyazma nüsxələrinin çoxluğu onun daha çox oxunan təfsir kitabı olduğunu ortaya qoyur.

Açar sözlər: *təfsir, Beyzavi, “Ənvar ət-tənzil və əsrar ət-təvil”, Quran, təsvir.*

Descriptive Comparison of Baydawi`s Tafsir in Manuscript Copies in Azerbaijan

Anvar Mustafayev

Azerbaijan Institute of Theology,

Faculty of Theology

Senior Lecturer at the Department of

Languages and Social Sciences

Baku, Azerbaijan

anvarmustafayev@ait.edu.az

<https://orcid.org/0000-0001-8196-1337>

Date of submission: 09.10.2023

Date of acceptance: 19.11.2023

Abstract

The commentator, whose real name was Abu Said Abd Allah b. Mohammad al-Baydawi al-Shirazi authored numerous works in Islamic studies and garnered attention for his scholarly activities. “Anwar al-Tanzil wa Asrar al-Ta'wil” written on tafsir by Naser al-Din Baydawi, who is also known as an Azerbaijani scholar, gained recognition as one of the most-read books. Despite facing criticism for his work that

was compact and concise in accordance with the literary style of its time, Baydawi's tafsir remains one of the most perused tafsir books. Consequently, this book, commonly taught in madrasas as a textbook, was read annually under the title of "Tranquility Lessons" during Ramadan in the Ottoman era. In addition, it is the work of interpretation that has the most commentaries and annotations written on it.

This article focuses on the descriptive study of manuscript copies of the two-volume work titled "*Anwar al-Tanzil wa Asrar al-Ta'wil*", which are stored in the archive of the Institute of Manuscripts at the Azerbaijan National Academy of Sciences, named after Muhammad Fuzuli. These manuscript copies, written in scripts such as "Naskh", "Nastalig" and "Rigi", contain various surahs.

The manuscripts were written in Arabic on polished or half-polished white and blue papers, which are primarily European or Eastern in origin. Moreover, the majority of these manuscripts cover the first volume, while there are exactly three manuscript copies in total, although the work spans two volumes. In general, this article covers sixty-one manuscript copies, providing details such as script style and inventory numbers, along with brief information and comparisons between them. Although some of these copies, most of which were warped, share the same script style in their registration, they differ in surahs, dates, and scribes. Furthermore, some of these manuscripts lack inventory numbers, scribe names, and years. It becomes challenging to obtain comprehensive information, especially from manuscripts with incomplete beginnings or endings.

In conclusion, the extensive annotations and commentaries written on "*Anwar al-Tanzil wa Asrar al-Ta'wil*", along with the numerous manuscript copies, demonstrate that it is one of the most read tafsir books.

Keywords: *Tafsir, Baydawi, Anwar al-Tanzil wa Asrar al-Ta'wil, Quran, Description*

Описательное сравнения рукописных копий тафсира Бейзави в Азербайджане

Анвар Мустафеев

Азербайджанский институт теологии,
Факультет теологии
кафедра языков и социальных наук
Баку, Азербайджан
anvarmustafayev@ait.edu.az
<https://orcid.org/0000-0001-8196-1337>

Дата подачи статьи в редакцию: 09.10.2023

Дата подтверждения статьи к публикации: 19.11.2023

Резюме

Толкователь, настоящее имя которого Абу Саид Абдулла ибн Мухаммад аль-Бейзави аш-Ширази, написал множество работ по исламским наукам, которые привлекли внимание ученых. «Анвар ат-танзил ва асрар ат-тавил», написанная Насиреддином Бейзави, известным также как азербайджанский учёный, считается одной из самых читаемых книг. Написавший короткую и лаконичную работу в соответствии со стилем письма своего времени Бейзави был подвержен критике, несмотря на то что она вошла в число самых читаемых книг по толкованию. Так, произведение, преподаваемое в медресе как учебник в Османскую эпоху читалось каждый год в месяц Рамадан под названием «Уроки спокойствия». Кроме того, именно на это толкования, было написано самое большое количество ремарок и талигов.

В этой статье наглядно исследованы рукописные копии двухтомника «Анвар ат-танзил ва асрар ат-тавил», находящиеся в инвентаре Института Рукописей имени Мухаммеда Физули Национальной Академии Наук Азербайджана. Эти копии, написанные письмом насх, насталиг и риги, охватывают различные суры. Рукописи написаны на мягкой и полумяжкой белой бумаге европейского или восточного производства и на синей бумаге на арабском языке. Кроме того, большинство этих рукописей охватывают пер-

вый том. А количество рукописных копий в двух полных томах – три. В общей сложности в этой статье, состоящей из 61-го рукописного экземпляра, были отмечены шрифт и инвентарный номер произведений, кратко описаны работы и проведены сравнения между ними. Некоторые из этих копий, большинство из которых отсырели, несмотря на то, что написаны одним и тем же шрифтом охватывают разные суры, даты и писцов. Кроме того, на некоторых из этих копий не указаны инвентарные номера, писцы и года. Становится все труднее получить более подробную информацию из некоторых экземпляров, у которых начало и конец отсутствует.

Следовательно, «Анвар ат-танзил ва асрар ат-тавил» имеет наибольшее количество ремарок и талигов, а также большое количество рукописных копий, что делает его наиболее читаемой книгой толкований.

Ключевые слова: тафсир, Бейзави, «Анвар ат-танзил ва асрар ат-тавил», Коран, описание.

Giriş

Dövrünün məşhur alimlərindən hesab edilən Əbul-xeyir Nasirəddin Abdullah bin Ömər bin Məhəmməd əl-Beyzavi (h. 685, m.1286; h. 691, m. 1291–1292) (Arıcı, 2017, 58; Mustafayev, 2023, 66) Şirazın Beyza qəsəbəsində doğulmuşdur. Doğum tarixi haqqında müxtəlif fikirlər rəvayət olunan (Özal, Çələbi, 2005, I/288 -289; əs-Subki, 1993, I/25; Mustafayev, 2023, 66) alim Təbriz şəhərində dünyasını dəyişmiş və oradakı Çərəndab qəbiristanlığında dəfn edilmişdir (Qaradaği, 1980 – 1982 , 57; Züheyli, 1999, 69; Mustafayev, 2023, 66).

Şirazda qazi kimi də fəaliyyət göstərən (Arıcı, 2017, 32 -33; Mustafayev, 2023, 66) alimin dərin elmi dövrünün və özündən sonra gələn alimlərin təqdirini qazanmışdır (Safədi, 2000, XVII/206; Yafi, 1997, II/226; İbn Kəsir, 1997, XII/363). Azərbaycanlı alim kimi tanınan (Qazi Şübhə, 1407, II/172) Nasirəddin Beyzavi kəlam, fiqh, fiqh üsulu, bəlağət, bəyan, məani, lüğət kimi ərəb dilinin incəliklərinə, eləcə də tarix, təfsir və digər elmlərə aid əsərlər yazmışdır. Onun ən məşhur “Ənvar ət-tenzil və əsrar ət-təvil” adlı əsəri təfsirə aid olmuşdur. Beyzavinin bu məşhur təfsir əsəri mədrəsələrdə dərs vəsaiti kimi tədris olunmuş, Osmanlı dövründə ramazan ayında “Hüzur dərsləri” adı altında oxunmuşdur (İpşirli, 1998, 441-444; Arıcı, 2017, 363; Mustafayev, 2023, 67).

Əsərinin müqəddiməsində də qeyd etdiyi kimi, Nasirəddin Beyzavi uzun illər təfsirə aid əsər yazmağı düşündüyünü və onun adını “Ənvar ət-tenzil və əsrar ət-təvil” adlandırmaq istədiyini vurğulayır (Beyzavi, 1971, I/3;). Bu əsərin qələmə alınmasında onun şeyxi kimi tanınan və yanında dəfn edilməsini istədiyi Məhəmməd ibn Məhəmməd əl-Kütahtainin təşviq və cəhdləri olduğu da qeyd edilir (Çələbi, 2010, I/186; Bilmen, 1973 - 74, II/528). Əsərin h. 650, m. 1250-ci ildə yazıldığı rəvayət edilir (Gür, 2014, 23). İki cilddən ibarət olan nümunə müshəfdəki surə sıralamalarına uyğun olaraq tərtib edilmişdir. Belə ki, surələr “Fatihə”dən başlayaraq, “ən-Nas”a qədər təfsir edilmişdir.

Təfsiri İslam elmlərinin əsası və sütunu hesab edən Beyzavi hər kəsin təfsirçi ola bilməyəcəyini və bir təfsirçinin bütün İslam elmləri ilə yanaşı, ərəb dili, bəlağət, bəyan, məani və lüğət kimi onun incəliklərini bilən elmi dərinliyə sahib olmasının vacibliyini vurğulayır (Beyzavi,

1971, I/9-10; Çələbi, 2010, IV/290; Xafacı, 1997, I/21-24, Mustafayev, 2023, 67).

Təfsirində dirayət təfsir metodu ilə yanaşı, rəvayət təfsirinə də yer verən (Beyzavi, 1971, I/4; Mustafayev, 2023, 67) Beyzavi əsərində şaz qiraətlərlə yanaşı, Bəsre, Hicaz, Kufə qiraət növlərinə də toxunmuşdur (Gur, 2014, 25; Mustafayev, 2023, 67). Belə ki, müfəssir mötəbər qarilərdən rəvayət edilən və məşhur səkkiz qari imamlarına gedib çıxan qiraət növlərinə şaz qiraətləri də əlavə edərək, bu oxunuşların səkkiz olduğunu vurğulamışdır (Beyzavi, 1971, I/10-11). Bundan başqa o, adıçəkilən təfsirində onun mənbələrindən hesab edilən Zəməxşərinin “əl-Kəşşaf” əsərindən saysız iqtibaslar gətirdiyinə (Suyuti, 1974, I/13; Arıcı, 2017, 375, Mustafayev, 2023, 68) və əsərdə mövzular geniş şəkildə izah edilmədiyinə, eləcə də surələrin sonunda fəzilət ilə bağlı hədislərə yer verdiyinə görə (Xafacı, 1997, 386) tənqid edilmişdir. Buna baxmayaraq, onun ecazyönlü, müxtəsər əsəri dövrünün yazı üslubunu özündə əks etdirmişdir (Arici, 2017, 358 – 359; Mustafayev, 2023, 67). Bu əsər üzərinə ən çox haşiyə və təliq yazılan təfsirlərdən hesab olunur (Bilmen, 1973 - 74, II/530; Maden, 2015, 337 – 375; Demir, 2006, 92; Öztürk, 2017, 20; Ay, 2014, 271).

Məqalədə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun inventarında olan Beyzavinin “Ənvar ət-tenzil və əsrar ət-təvil” adlı təfsir əsərinin əlyazma nüsxələri təsviri yöndən müqayisə edilib. Məqalədə qeyd edilən əsərə aid altmış bir əlyazma nüsxə tədqiq olunmuş, hər bir nüsxə diqqətlə araşdırılmışdır. İki cildədən ibarət olan əsərin əlyazma nüsxələri müxtəlif surə və ölçülərlə yanaşı, fərqli il və katibləri əhatə edir. Bundan başqa, nüsxələrin əksəriyyətinin əvvəli və sonu naqisdir. Bu da əlyazmaların katibinin və ilinin, eləcə də son cümləsinin müəyyənləşdirilməsini çətinləşdirir. Əlyazma nüsxələrinin ölçü və meyarları üçün müəllifi Nailə Süleymanova olan “İlahiyyətə dair əlyazmalar kataloqu” adlı kitaba müraciət edilmişdir.

“Ənvar ət-tenzil və əsrar ət-təvil” təfsir əsərinin əlyazma nüsxələrinin təsviri

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda “Ənvar ət-tenzil və əsrar ət-təvil” adı ilə müəyyən şrift və inventar nömrəsi

altında mühafizə olunan bu nüsxələr və onların əhatə etdiyi surə, katib, il, səhifə və ölçülər aşağıdakı şəkildədir:

B–2723 / inv. № yoxdur – “Məryəm” surəsi ilə başlayan əlyazma, “Mülk” surəsi ilə sona çatır. Katibi Məhəmməd bin Hüseyn Mahmud Paşadır. Hicri 1124–1712-ci illəri əhatə edir. 360 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 13x20-dir (Süleymanova, 2017, II/39).

B–2723 / inv. № yoxdur – “Yasin” surəsi ilə başlayan əlyazma “ən-Nas” ilə sona çatır. Katibi və ili yoxdur. 360 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 13x20-dir (Süleymanova, 2017, II/40).

B–5555 / inv. № yoxdur – “Yasin”, “əl-Haqqə”, “əl-Məaric”, “əl-Muminun” və digər surələrin təfsirini əhatə edir (Süleymanova, II, səh 41). Katibi və ili yoxdur. 161 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 17x22-dir (Süleymanova, 2017, II/41).

B–5045 / inv. № yoxdur – “əl-Fatihə” surəsi ilə başlayan əlyazma “əl-Kəhf” ilə sona çatır. Katibi və ili yoxdur. 267 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 15x21-dir (Süleymanova, 2017, II/40).

D–968 / inv. № yoxdur – “əl-Fatihə” surəsi ilə başlayan əlyazma “əl-Mürsəlet” ilə sona çatır. Katibi və ili yoxdur. 149 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 21x31,5-dir (Süleymanova, 2017, II/41).

D–723 / inv. № yoxdur – “ən-Nisə” surəsi ilə başlayan əlyazma “ən-Nəhl” surəsi ilə sona çatır. Katibi və ili yoxdur. 213 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 20,5x31-dir (Süleymanova, 2017, II/42).

M–424 / inv. № 32182 – “əl-Fatihə” surəsi ilə başlayan əlyazma “ən-Nas” surəsi ilə sona çatır. Katibi olmayan əlyazma h. 1158, m. 1745-ci illəri əhatə edir. 406 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 18x25-dir (Süleymanova, 2017, II/43).

B–6306 / inv. № yoxdur – “əl-Kövsər” surəsinin təfsirini əhatə edən əlyazmanın katibi və ili yoxdur. 111 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 17,5x 22-dir (Süleymanova, 2017, II/43).

B–5854 / inv. № yoxdur – Xətib Kazeruni Əbülfəzl Məhəmməd əl-Quraşinin Beyzavi şərhi üzərinə yazdığı haşiyəsinin əlyazmasıdır (Süleymanova, 2017, II/52). Katibi və ili olmayan əlyazma 199 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 21x17-dir (Süleymanova, 2017, II/52).

D–968 / inv. № yoxdur – Şeyxzadə Muhyəddin Məhəmməd bin əş-Şeyx Müslihəddin Mustafa əl-Qucevinin Beyzavi təfsiri üzərinə yazdığı haşiyəsidir (Süleymanova, 2017, II / 53). “Əl-Fatihə” surəsi ilə başlayan əlyazma “əl-Bəqərə” ilə sona çatır. Katibi və ili yoxdur. 149

vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 21x31,5-dir (Süleymanova, 2017, II/63).

B–7191/ inv. № yoxdur – iki cildi əhatə edən əlyazmanın katibi Məhəmməd bin Məhəmməddir. H. 1242, m. 1826-cı illəri ehtiva edir. 521 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 24,5x17,5-dir (Süleymanova, 2015, I/111).

D–564 / inv. № yoxdur – iki cildi əhatə edən əlyazmanın katibi və ili yoxdur. 624 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 20x29-dur (Süleymanova, 2015, I/111).

C–344 / inv. № 15587 – iki cildi əhatə edən əlyazmanın katibi Mənsur bin Yusuf bin Əli bin Yusuf bin İshaqdır. H. 967, m. 1559-cu illəri əhatə edən abidə 600 vərəqdır. Ölçüsü 30x18-dir (Süleymanova, 2015, I/112).

C–627 / inv. № 23560 – əvvəli naqis olan əlyazma iki cildi əhatə edir. Katibi Məhəmməd əl-Əmin bin İshaq Davud bin Çakır əl-Hənəfidir. H. 939, m. 1532-ci illəri əhatə edən abidənin son səhifəsində şəvval ayının 13-ü, çərşənbə günü, günorta vaxtı bitdiyi qeyd edilir. 465 vərəqdən ibarət olan əlyazmanın ölçüsü 17x25-dir (Süleymanova, 2015, I/113).

B–2623 / inv. № yoxdur – “əl-Fatihə” surəsi ilə başlayan əlyazma “əl-İsra” ilə sona çatır. Katibi və ili yoxdur. 527 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 23x17.5-dir (Süleymanova, 2015, I/113).

D–427 / inv. № yoxdur – “əl-Fatihə” surəsi ilə başlayan əlyazma “əl-İsra” ilə sona çatır. Katibi və ili yoxdur. 315 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 31,5x19-dur (Süleymanova, 2015, I/114).

C–345 / inv. № yoxdur – “əl-Fatiha” surəsi ilə başlayan əlyazma “əl-İsra” ilə sona çatır. Katibi və ili yoxdur. 204 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 26x17-dir (Süleymanova, 2015, I/114).

C–617 / inv. № 23712 – “əl-Fatihə” surəsi ilə başlayan əlyazma “əl-İsra” ilə sona çatır. Katibi Ramazan bin Şəkur olan əlyazmanın tarixi h. 978, m. 1579-cu illərdir. 303 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 26,5x17,5-dir (Süleymanova, 2015, I/115).

D–497 / inv. № 22528 – “əl-Fatihə” surəsi ilə başlayan əlyazma “Taha” ilə sona çatır. Kitabın əvvəlində kitabın fehristi və ondan sonrakı səhifədə iki möhür vardır. Möhürün birinin içinə Məhəmməd Kərim, adın altına isə 1132-ci il yazılıb. Onun kənarında isə Beyzavinin birinci təfsiri yazılıb. Əsərin Məhəmməd Sarb Xacızadənin kitabxanasına aid

olduğu ehtimal edilir. Abidənin əksər səhifələri və cildin bir qapağı şi-rəzəsindən qopmuşdur. 370 vərəqdən ibarət olan əsərin ölçüsü 27x19-dur (Süleymanova, 2015, I/115).

D-40a / inv. № 10017 – “əl-Fatihə” surəsi ilə başlayan əlyazma “əl-Kəhf” ilə sona çatır. Katibi və ili yoxdur. 543 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 28x20-dir (Süleymanova, 2015, I/116).

D-127 / inv. № 11747 – “əl-Fatihə” surəsi ilə başlayan əlyazma “əl-Kəhf” ilə sona çatır. Katibi və ili yoxdur. 306 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 30x16-dır (Süleymanova, 2015, I/116).

D-241 / inv. № 10218 – “əl-Fatihə” surəsi ilə başlayan əlyazma “əl-Kəhf” ilə sona çatır. Üç katibi olan əlyazmanın birinci katibi Sadi bin Əbdürrəhman bin Şeyxzadə ər-Rafii olmuşdur. Digər katiblər isə – Əbdülgəni bin Sadi və onun nəvəsi Əbdürrəhim olmuşlar. 467 vərəqdən ibarət olan abidə h.1195, m. 1783-cü illəri əhatə edir. Əlyazmanın ölçüsü 30,5x 20,5-dir (Süleymanova, 2015, I/117).

D-586 / inv. № 23713 – “əl-Fatihə” surəsi ilə başlayan əlyazma “əl-Kəhf” ilə sona çatır. Katibi və ili yoxdur. 426 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 30x18-dir (Süleymanova, 2015, I/118).

D-726 / inv. № 29084 – “əl-Fatihə” surəsi ilə başlayan əlyazma “əl-Kəhf” ilə sona çatır. Katibi və ili yoxdur. 399 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 30x19-dur (Süleymanova, 2015, I/118).

C-270 / inv. № 7303 – “əl-Fatihə” surəsi ilə başlayan əlyazma “əl-Kəhf” ilə sona çatır. Katibi Molla İsmayıl bin Molla Bilal əl-Qazi əl-Qumləki olan əlyazmanın ili yoxdur. 382 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 26x17-dir (Süleymanova, 2015, I/119).

C-403 / inv. № 20767 – “əl-Fatihə” surəsi ilə başlayan əlyazma “əl- Kəhf” ilə sona çatır. Katibi və ili yoxdur. 317 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 29x17-dir (Süleymanova, 2015, I/119).

C-501 / inv. № 22873 – əvvəli və sonu naqis olan əlyazma “əl-Fatihə” surəsi ilə başlayıb, “əl- Kəhf” ilə sona çatır. 487 vərəqdən ibarət olan, katibi və ili olmayan əlyazmanın ölçüsü 24x18-dir (Süleymanova, 2015, I/120).

C-618 / inv. № 23503 – “əl-Fatihə” surəsi ilə başlayan əlyazma “əl-Kəhf” ilə sona çatır. Katibi Abdürrəhman bin Ömər olan əlyazmanın tarixi h.1107, m. 1695-ci illərə, şəvval ayına təsadüf edir. 312 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 18,5x29-dur. 543 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 18,5x 29-dur (Süleymanova, 2015, I/120).

C–932 / inv. № yoxdur – şərhlərində türk dilinə də təsadüf edilən əlyazma “əl-Fatihə” surəsi ilə başlayıb, “əl-Kəhf” ilə sona çatır. Katibi Əmir Əli Şakir Ratuli olan əlyazmanın tarixi h.1180, m. 1766-cı illərə gedib çıxır. 466 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 29x17,5-dir (Süleymanova, 2015, I/121).

C–956 / inv. № yoxdur – “əl-Fatihə” surəsi ilə başlayan əlyazma “əl-Kəhf” ilə sona çatır. Katibi və ili yoxdur. 272 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 18x27,5-dir (Süleymanova, 2015, I/122).

D–273 / inv. № 16082 – “əl-Fatihə” surəsi ilə başlayan əlyazma “ən-Nəhl” ilə sona çatır. Katibi olmayan əlyazmanın tarixi h.1129, m. 1717-ci illərə təsadüf edir. 334 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 19,5x31-dir (Süleymanova, 2015, I/122).

D–275 / inv. № 16017 – “əl-Fatihə” surəsi ilə başlayan əlyazma “ən-Nəhl” ilə sona çatır. Katibi olmayan əlyazmanın tarixi h.1207, m. 1795-ci illərə təsadüf edir. 357 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 33x20,5-dir (Süleymanova, 2015, I/123).

D–723 / inv. № 10700 – “ən-Nisa” surəsi ilə başlayan əlyazma “ən-Nəhl” ilə sona çatır. Katibi Həsən Ağə bin Quşeyri olan əlyazmanın tarixi h.1085, m. 1674-cü illərə təsadüf edir. 213 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 29x18-dir (Süleymanova, 2015, I/123).

D–579 / inv. № 24497 – əvvəli və sonu naqis olan əlyazma “əl-Bəqərə” surəsi ilə başlayıb, “əl-İsra” ilə sona çatır. Katibi və ili olmayan abidə 214 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 21,5x33,5-dir (Süleymanova, 2015, I/124).

D–855 / inv. № 31608 – “əl-Fatihə” surəsi ilə başlayan əlyazma “əl-İsra” ilə sona çatır. Katibi və ili olmayan abidə 438 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 20,5x19,5-dir (Süleymanova, 2015, I/125).

D–727 / inv. № 29085 – “əl-Fatihə” surəsi ilə başlayan əlyazma “əl-İsra” ilə sona çatır. Katibi və ili olmayan abidə 359 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 30x19-dir (Süleymanova, 2015, I/124).

B–3286 / inv. № 22275 – “əl-Məryəm” surəsi ilə başlayan əlyazma “ən-Nas” ilə sona çatır. Katibi olmayan abidənin tarixi h.1202, m. 1788-ci illəri əhatə edir. 440 vərəqdən ibarət olan əlyazmanın ölçüsü 14,5x21,5-dir (Süleymanova, 2015, I/125).

D–335 / inv. № 15583 – “əl-Məryəm” surəsi ilə başlayan əlyazma “ən-Nas” ilə sona çatır. İli olmayan əlyazmanın katibi Yusif əl-

Ğumuqidir. 396 vərəqdən ibarət olan əlyazmanın ölçüsü 32x20-dir (Süleymanova, 2015, I/126).

D–606 / inv. № 16067 – “əl-Məryəm” surəsi ilə başlayan əlyazma “ən-Nas” ilə sona çatır. Katibi və ili olmayan əlyazma 364 vərəqdən ibarətdir. Abidənin ölçüsü 33x21-dir (Süleymanova, 2015, I/126).

C–73/ inv. № 11770 – “əl-Məryəm” surəsi ilə başlayan əlyazma “ən-Nas” ilə sona çatır. Təfsirin adı, fehristi yazılan 1a səhifəsində əlyazmanın sahibi olan Hüseyn Əfəndi Qayıbovun (1830–1917) möhürü vardır (Süleymanova, 2015, I/127). Katibi və ili olmayan abidə 288 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 25x17-dir (Süleymanova, 2015, I/127).

C–660 / inv. № 26190 – “əl-Məryəm” surəsi ilə başlayan əlyazma “ən-Nas” ilə sona çatır. Katibi Xızır bin Mustafa olan əlyazmanın tarixi h.1066, m. 1655-ci illərə təsadüf edir. İki möhür basılmış abidənin birinci səhifəsinə 1813-cü ildə həkk olunmuşdur. Möhürlərdən birinə Əhməd Abdultalib, ikincisinə Abdullah Təhsin Baba yazılmışdır. 212 vərəqdən ibarət olan əlyazmanın ölçüsü 26x16-dır (Süleymanova, 2015, I/128).

D–596 / inv. № 23714 – “əl-Kəhf” surəsi ilə başlayan əlyazma “ən-Nas” ilə sona çatır. İli olmayan abidənin katibi Əbdülqəni Nur Məhəmməddir. 184 vərəqdən ibarət olan əlyazmanın ölçüsü 30x20,5-dir (Süleymanova, 2015, I/128).

C–524 / inv. № 23300 – “əl-Kəhf” surəsi ilə başlayan əlyazma “ən-Nas” ilə sona çatır. Katibi olmayan abidənin tarixi h. 1099, m.1687-ci illərə təsadüf edir. 521 vərəqdən ibarət olan əlyazmanın ölçüsü 29,5x22,5-dir (Süleymanova, 2015, I/129).

C–582 / inv. № yoxdur – əvvəli naqis olan əlyazma “Tahə” surəsi ilə başlayıb, “ən-Nas” ilə sona çatır. Katibi və ili olmayan abidə 288 vərəqdən ibarətdir. Əlyazmanın ölçüsü 28x20-dir (Süleymanova, 2015, I/130).

B–214 / inv. № yoxdur – mətn məcmuənin 1b–62a səhifələrini əhatə edən əlyazma “Yasin” surəsi ilə başlayıb, “ən-Nas” ilə sona çatır. Katibi və ili olmayan abidə 96 vərəqdən ibarətdir. Əlyazmanın ölçüsü 20x15,5-dir (Süleymanova, 2015, I/130).

B–2892 / inv. № yoxdur – sonu naqis olan və axırıncı səhifəsi cırılmış əlyazma “Yasin” surəsi ilə başlayıb, “əl-Qədr” ilə sona çatır. Katibi və ili olmayan abidə 233 vərəqdən ibarətdir. Əlyazmanın ölçüsü 22,5x17-dir (Süleymanova, 2015, I/131).

B–3175 / inv. № 4800 – mətn məcmuənin 1b – 200b səhifələrini əhatə edən “Yasin”, “Saffat”, “Rəhman”, “Vaqiə”, “Cümə”, “Talaq”, “Təhrim” “Haqqa”, “Nuh”, “Cin”, “Müzəmmil”, “Müddəsir”, “”Qiyamət”, “Mürsələt” “Nəbə”, “Naziat”, “Əbəsə”, “Təkvir”, “İnfitar”, “İnşiqaq”, “Buruc”, “Tariq”, “Ğaşiyyə”, “Fəcr”, “Bələd”, “Ələq”, “Bəyyinə”, “Zilzal”, “Adiyat”, “Təkasur”, “Huməzə”, “Qariə”, “Fil”, “Qüreyş”, “Kafirun”, “Nəsr”, “Təbbət”, “İxlas”, “Fələq”, “Nas” surələrini əhatə edir. Katibi Məhəmməd Vələd Şeyx Əsli Bəqirli olan əlyazma h.1220, m.1805-ci illəri əhatə edir. Əsər Ramazan ayının 1-də çərşənbə günü tamamlanmışdır. 223 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 21x17-dir (Süleymanova, 2015, I/131).

D–270 / inv. № 7303 – “Yasin” surəsi ilə başlayıb, “ən-Nas” ilə sona çatan əlyazmanın katibi Məhəmməd bin Yusif Bəlxidir. H. 910, m. 1505-ci illəri əhatə edən abidə 241 vərəqdən ibarətdir. Əlyazmanın ölçüsü 31x20-dir (Süleymanova, 2015, I/132).

D–742 / inv. № yoxdur – “əl-İsra” surəsi ilə başlayıb, “ən-Nas” ilə sona çatan əlyazmanın katibi və ili yoxdur. 409 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 31x21-dir (Süleymanova, 2015, I/132). C–11 / inv. № 11677 – “əl-İsra” surəsi ilə başlayıb, “ən-Nas” ilə sona çatan əlyazmanın katibi İbnu Məhəmməd Mömin Sədəddindir. 383 vərəqdən ibarət olan abidənin tarixi h.1121, m. 1709-cu illəri əhatə edir. Əlyazmanın ölçüsü 17x25-dir (Süleymanova, 2015, I/133).

C–532 / inv. № 23788 – “əl-İsra” surəsi ilə başlayıb, “ən-Nas” ilə sona çatan əlyazmanın katibi və ili yoxdur. 321 vərəqdən ibarət olan abidənin ölçüsü 32x2,5-dir (Süleymanova, 2015, I/134) .

D–821 / inv. № 31047 – əvvəli naqis olan əlyazma “əl-Ənbiya” surəsi ilə başlayıb, “ən-Nas” ilə sona çatır. Katibi və ili olmayan abidə 257 vərəqdən ibarətdir. Əlyazmanın ölçüsü 30x21-dir (Süleymanova, 2015, I/134).

A–1145 / inv. № 1593 – 1a səhifəsində sovet dövrünə aid 1971-ci il tarixli möhürü olan əlyazma təfsirin 30-cu cüzünü əhatə edir. Mətn məcmuənin 65b və 127b səhifələrini əhatə edir. Abidənin tarixi h.1231, m. 1816-cı illəri əhatə edir. 129 vərəqdən ibarət olan təfsirin ölçüsü 11,5x17,5-dir (Süleymanova, 2015, I/134).

B–2180 / inv. № 1593 – təfsirin 30-cu cüzü olan əlyazmanın katibi Məhəmməd bin Əli bin Məhəmməddir. 62 vərəqdən ibarət olan

abidənin tarixi h. 1185, m. 1771-ci illərə gedib çıxır. Əlyazmanın ölçüsü 21,5x17-dir (Süleymanova, 2015, I/135).

B–2486 / inv. № 4111 – səhifələri qeyd edilməyən əlyazma “Bəqərə”, “Yasin” surələrini və təfsirin 30-cu cüzünü əhatə edir. Ortadan 32 səhifə boşdur. Surəsonlarında hədislər qeyd edilib. “Həyatı – I – qulub” başlığı ilə, təfsirlə əlaqəsi olmayan mövzuya keçilir. İlk fəsil iman və İslam mövzusu ilə başlayır, fəsillər qırmızı mürekkəblə qeyd edilir. Sonu dua ilə bitən əlyazmada Şeyx Əbu – I – Abbasın cəm etdiyi tibblə əlaqədar əsərlərdən istifadə edilməsi ilə bağlı cümlə yazılmışdır. Səhifənin sonuna h.1138-ci il yazılıb. Əlyazmanın ölçüsü 15x20,5-dir (Süleymanova, 2015, I/138).

B–4765 / inv. № yoxdur – 30-cu cüzün təfsiri olan əlyazmanın katibi və ili yoxdur. 137 vərəqdən ibarət olan əlyazmanın ölçüsü 17x22-dir (Süleymanova, 2015, I/138).

B–5995 / inv. № yoxdur – sonu naqis olan əlyazma “ən-Nəbə” və “ən-Naziyət” surələrini əhatə edir. Katibi və ili olmayan abidə 115 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 16,5x21,5-dir (Süleymanova, 2015, I/139).

B–6671 / inv. № yoxdur – “ən-Nəbə” surəsi ilə başlayıb, “ən-Nas” ilə sona çatan əlyazma Əbdülgəni Nuxəvi Xalisəqarızadənin kitabxanasına aiddir. 139 səhifədən ibarət olan abidənin katibi Molla Əli bin Sələmdir. Mətn məcmuənin 1b – 58b səhifələrini əhatə edir. Ölçüsü 20x15,5 (Süleymanova, 2015, I/139) olan əlyazmanın tarixi h.1132, m. 1720-ci illərə gedib çıxır.

B–6862 / inv. № 33593 – “Yasin” surəsinin təfsiri olan əlyazmanın sonu naqisdir. Katibi və ili olmayan abidə 190 səhifədən ibarətdir. Ölçüsü 7x8-dir (Süleymanova, 2015, I/140).

B–452 / inv. № 11788 – “Əvvəli naqis olan əlyazma “əl-Muminun” surəsi ilə başlayıb, “ən-Nas” ilə sona çatır. Katibi Hafiz Əhməd bin Məhəmməd bin Hacı Xəlil olan abidənin tarixi h.1202, m. 1788-ci illəri əhatə edir. 500 səhifədən ibarət olan təfsirin ölçüsü 14x20,5-dir (Süleymanova, 2015, I/141).

B–2278 / inv. № yoxdur – “Yasin”, “əl-Mülk”, “əl-Mürsəlat” və digər surələrin təfsirini əhatə edən əlyazma h. 1104, m. 1692-ci illərə gedib çıxır. Katibi olmayan abidənin mətni məcmuənin 20b–92a səhifələrini əhatə edir. 150 vərəqdən ibarət olan təfsirin ölçüsü 15x19-dur (Süleymanova, 2015, I/136).

B–2278 / inv. № yoxdur – təfsirin son cüzünü əhatə edən əlyazmanın mətni məcmuənin 94b–149b səhifələrini əhatə edir. Nəstəliq xətti ilə yazılmış abidənin katibi və ili yoxdur. 150 vərəqdən ibarət olan əlyazmanın ölçüsü 15x19-dur (Süleymanova, 2015, I/136).

“Ənvar ət-tenzil və əsrar ət-təvil” təfsir əsərinin əlyazma nüsxələrinin təsviri müqayisəsi

Bütün bu əlyazma nüsxələri Avropa və ya Şərq istehsalı olan fiqranlı ahərlənmiş və ya yarıahərlənmiş, ağrəngli və ya təbiirəngli kağızda ərəb dilində yazılmışdır. Bu nüsxələrdən yalnız D-606 şriftli əlyazma mavirəngli kağızda yazılmışdır.

Qeyd olunduğu kimi, II B–2723, B–2278 şriftləri təkrarlansa da, hər biri iki ayrı mətni ehtiva edir. Bundan başqa, hər bir əlyazmada sətirələr arasında müxtəlif istiqamətlərdə şərhələr vardır. Əlyazma nüsxələrinin başlanğıc və son cümlələrinə gəlincə isə qısa surələri ehtiva edən əlyazma nüsxələrindən başqa, digər nüsxələrin əksəriyyəti bəsmələ, dua və təfsir elminin üstünlüyünü ifadə edən cümlələrlə başlayır (بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذي نزل الفرقان على عبده ليكون للعالمين نذيرا... فإن) (أعظم العلوم مقدارا و ارفعها شرفا...).

Nüsxələrin son səhifələri isə əsasən, katibin adı, əlyazmanın tarixi və sonda gələn surəni oxumağın fəziləti ilə bağlı cümlələrlə bitir. Məsələn, D–127 şriftli əlyazmanın sonunda “Kim “Kəhf” surəsinin axırını oxuyarsa, onun başından-ayağına qədər nur olar. Hər kim “Kəhf” surəsinin tamamını oxuyarsa, yerdən-göyə qədər ona nur gələr” (من قرأ سورة الكهف من آخرها له نور من قرنه الى قدمه ومن قرأها كلها كان له نور من الارض الى السماء).

Hər biri Şərq üsulu və müasir üsulla, ardıcıl olaraq səhiflənən bu nüsxələr müxtəlif xətlərlə yazılmışdır. Belə ki, B–5555, D–723, B–5854, S–344, D–427, S–617, D–497, D–40a, D–127, D–241, D–586, D–726, S–270, S–403, S–501, S–618, S–932, S–956, D–273, D–723, D–579, D–727, D–855, D–335, D–606, S–73, D–596, D–270, D–742, S–11, D–821, B–2486, B–5995 şriftli nüsxələrin sayı 33 olmaqla nəsx xətti, B–2180 şriftli nüsxə riqi xətti ilə, digər şriftli nüsxələr isə nəstəliq xətti ilə yazılmışdır. Bundan başqa, C–524 şriftli əlyazma iki xətt ilə yazılmışdır. Belə ki, 263a səhifəsinə qədər nəsx, davamında isə nəstəliq xətləri ilə qələmə alınmışdır.

Bu əlyazmaların əksəriyyətində surə adları qırmızı mürəkkəblə yazılmış, ayələr isə üstündən qırmızı mürəkkəblə xətt çəkilərək işarələnmişdir. C–627 şriftli əlyazmada isə Quran ayələri qırmızı mürəkkəblə, surə adları böyük hərflərlə qara mürəkkəblə, “Fatihə” surəsi qırmızı mürəkkəblə qeyd edilmişdir. Həmçinin D–241 şriftli əlyazma nüsxəsində Quran ayələri qırmızı mürəkkəblə və müəyyən yerə qədər qırmızı, göy və sarı rənglərlə üstündən xətt çəkilərək verilmişdir. Bundan başqa, D–127 şriftli əlyazmada ayələrin üstündən qara və qırmızı mürəkkəblə xətt çəkilmişdir. Demək olar ki, bütün əlyazmaların əksəriyyəti nəm çəkmiş və ya müəyyən səhifələri şirazəsindən qopmuşdur. Cildi göyrəngli karton olan B–2623 şriftli əlyazma ilə yanaşı, cildi tünd-qəhvəyi olan D–40a şriftli əlyazmalar yeni bərpa olunmuşdur. D–40a şriftli əlyazmada bərpa oluna bilinməyən səhifələr zərfin içərisində kitabın arasına qoyulmuşdur. Bundan başqa, B–2623 şriftli, ortadan 32 səhifəsi boş əlyazmada təfsirlə əlaqəsi olmayan, iman sərlövhəsi ilə başlayan fərqli mövzuya keçilir. Həmçinin, bu kimi məsələ A–1145 şriftli digər əlyazmada da mövcuddur. Belə ki, təfsirin 30-cu cüzünü əhatə edən əlyazma 1a səhifəsində “Bədəndə xoşagəlməz hallar” sərlövhəsi ilə başlayır, dərmanların hazırlanması, eləcə də dişəğrısı və digər mövzulardan bəhs edir.

Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, B–7191, D–564, S–344 şriftli əlyazmalar təfsirin tam olan iki cildini, yəni müşəfdəki “Fatihə” surəsindən başlayıb, “ən-Nas” ilə bitən surə ardıcılığını əhatə edir.

1a səhifəsində “Fatihə”, “Tin”, “Rəhman”, “Vaqiə”, “Mülk”, “Nəsr”, “Kövsər”, “Sad”, “Fələq”, “Nas” kimi surələrin fəzilətləri və hədislərin növləri haqqında məlumat yer alan D–564 şriftli əlyazmanın 1b səhifəsi cırılmış; 32b səhifəsinə qədər ayələr qırmızı mürəkkəblə, 33a səhifəsindən etibarən isə ayələrin üzərindən qırmızı mürəkkəblə xətt çəkilmişdir. 621a–624 səhifələr şirazəsindən qopmuşdur. Son səhifədə cırıqlar olduğu üçün cümlələr oxunmur. Cildi qəhvəyirəngli olan əlyazma tam iki cildi əhatə edən şriftlər arasında ən çox səhifəyə malikdir.

Cildi qara dəri olan B–7191 şriftli əlyazma (h. 1242, m. 1826) ilə müqayisədə tarixinə görə daha qədim olan S–344 şriftli əlyazmanın (h. 967, m. 1559) cildi tünd-qəhvəyi rəngli dəridir. Cildi dağılmış əsərin son səhifəsində dua, tarix və katibin adı yazılmış və bu yazılar qırmızı çərçivəyə alınmışdır. Surə adları qırmızı mürəkkəblə qeyd edilən B–7191 şriftli iki cildən ibarət olan əlyazma ciddi nəmişliyə məruz qalmışdır.

Bəzi səhifələrdə mürəkkəb səhifənin müəyyən hissəsinə yayıldığı üçün oxunmur. Cildi qara dəridir.

B–2623, D–427, S–345, S–617, D–855, D–717 şriftli əlyazma nüsxələr isə əsərin birinci cildini əhatə edir. “Fatihə”–“əl-İsra” surələrini əhatə edən bu nüsxələrdən D–855 şriftli əlyazma ən çox səhifəsi olduğuna görə seçilir. Birinci cildi əhatə edən əlyazmalar arasında ölçüsünə görə ən böyüyü isə D–427 şriftli əlyazmadır.

Ümumiyyətlə, tarixləri qeyd edilən əlyazma nüsxələr arasında ən qədimi “Yasin” surəsi ilə başlayıb, “ən-Nas” ilə sona çatan, D–270 şriftli əlyazmadır ki, h. 910, m. 1505-ci illəri əhatə edir. Ölçüsünə görə ən böyük əlyazma “Məryəm” surəsi ilə başlayıb, “ən-Nas” ilə sona çatan D–606 şriftli əlyazmadır (33x21). Ölçüsünə görə ən kiçik əlyazma isə “Yasin” surəsinin təfsirini əhatə edən B–6862 şriftli əlyazmadır; ölçüsü: 7x8-dir.

Nəticə

Ziyalı və qazi ailəsində doğulan Nasirəddin Beyzavi uşaqlıqdan elmə maraq göstərmişdir. İlk təhsilini atasından alan (Beyzavi, 1971, I/4; Şirazi, 1344, 294-295; Mustafayev, 2019, 125) alim İslam elmlərinə aid bir çox əsər yazmışdır. Təfsiri İslam elmlərinin sütunu adlandırılan Beyzavi bu istiqaməti bütün İslam biliklər sistemindən üstün tutmuşdur. Nəhayət, ömrünün son dövrlərində böyük hörmət etdiyi, şeyxi olan Məhəmməd Kütəhtainin təşviqi ilə və istixarə etdikdən sonra (Beyzavi, 1971, I/4; Öztürk, 2017, I/14), təfsirlə bağlı əsər yazmağa qərar vermiş və nümunənin adını “Ənvar ət-tenzil və əsrar ət-təvil” adlandırmışdır. Ecazkarlığı və yığcamlılığı ilə seçilən əsər ən çox oxunulan təfsir kitablarından hesab edilir. Dərs vəsaiti kimi tədris olunun bu əsər Osmanlı dövründə hər il ramazan ayında “Hüzur dərsləri” adı altında padşahın hüzurunda oxunurdu (İpşirli, 1998, 441-444; Arıcı, 2017, 363; Mustafayev, 2023, 67). Əsərdə mövzular təfəssilatı ilə izah edilmədiyi üçün və onun mənbələrindən olan “əl-Kəşşaf” əsərinin müxtəsəri olması iddiası ilə nümunə tənqid edilmişdir. Bundan başqa, əsərdə surələrin sonunda onun fəzilətləri ilə bağlı uydurma hədislərə yer verilməsi də təfsir alimləri tərəfindən yaxşı qarşılanmamışdır. Bütün bunlarla yanaşı, ən çox haşiyə və təliq yazılan əsərlərdən hesab edilir. Həmçinin, bu əsərin

müxtəlif surə, il və katibləri ilə seçilən çoxsaylı əlyazma nüsxələrinin olması onun bugünədək böyük maraqla oxunmasının təzahürüdür.

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun inventarında olan “Ənvar ət-tənzil və əsrar ət-təvil” adlı əlyazma nüsxələrə gəlincə, nümunədə əsərlərə qısa şəkildə toxunularaq təsvir edilmişdir. Belə ki, əsərlər yazı xətti, ölçü və tarixlərinə görə müqayisə edilib. Tədqiqatdan aydın olur ki, əlyazma nüsxələrindən bəzilərinin eyni şriftdə qeydiyyatda olmasına baxmayaraq, müxtəlif yazı xəttinə, tarixə və katibə aiddir. Həmçinin, bəzi nüsxələrin inventar nömrələri qeyd edilməmişdir. Bundan başqa, nüsxələrin əvvəli və sonu naqis olduğu üçün əsərin ili və tarixi haqqında geniş məlumat əldə etmək olmur. İli müəyyən olan nüsxələrdən ən qədimi D–270 şriftli əlyazmadır. Belə ki, bu nüsxə h. 910, m. 1505-ci illəri əhatə edir.

Əksər əlyazma nüsxələrinin son səhifələri cırıldığından və ya hər hansı səbəbdən katibləri qeyd edilməmişdir. Bundan başqa, bəzi əlyazma nüsxələrinin mətnləri təfsirlə bağlı məcmuənin tamamını əhatə etmir. Belə ki, bu nüsxələrdə təfsirlə yanaşı, tibb, hədis və digər mövzulara da yer verilir. Demək olar ki, əsərlərin əksəriyyəti ciddi nəmişliyə məruz qalıb. Bəzi əsərlərin cildi və səhifələri şirazəsindən tamamilə qopmuşdur.

Ədəbiyyat

Abdulvehhab, Öztürk. (2017). “Beydavi Tefsiri”, Kahraman yayınları. I cild. İstanbul.

Ahmet Özal. (2005 / 1425). Hund Çelebi, Əl – Beydavi Abdullah b. Ömər “Məvsuatu Alamil – Uləmai və -l-Udəbəil Arabi və -l – Müslimin”. Beyrut.

Ay, Mahmut. (2014). “Osmanlıda Tefsir faaliyyətləri”, Tefsir El Kitabı, ed. Mehmet Akif Koç, Ankara: Grafiker Yayınları.

Bilmen Ömer Nasuhi. (1973). (1973 - 74). “Böyük Tefsir Tarihi”, I -II, İstanbul: Bilmen Yayınları.

Cüneydi, Şirazi. (1344) “Şəddül – izar fi haddil - əvzar an zuvvarul – məzar”, nşr. Mirzə Muəmməd Qəzvini – Abbas İqbal aştiyani, Tehran. İntişaratı – Novid.

Demir, Ziya. (2006). "XIII – XVI.y.y Arası Osmanlı Müfəssirləri", İstanbul: Ensar Yayınları.

əl – Qadi Nasirəddin Əbi Səid Abdullah b. Ömər b. Məhəmməd əş – Şirazi əl – Beydavi. (1971). "Ənvar ət – Tənzil və Əsrar ət – Təvil" I cild. Beyrut – Lubnan: Darul Kitəbil İlmiyyə.

faqih, əl – muərrix, əl - ədib", sahibut – təsaniful – məşhərə, Dimaşq: Darul – Qələm.

Gür Süleyman. (2014). "Kazi Beyzavi təfsirində Belağat İlmi və Uygulanışı" (doktora tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Xafacə Şihabəddin Əhməd b. Muəmməd. (1997). "Haşyətu -ş – Şihab alə Təfsiru – I – Beydavi / İnəyətu – I – Qadi və Kifəyətu – r – Razi" I-X, Daru -I – Kutubu – I – İlmiyyə, Beyrut.

İmaduddin İbn Kəsir, Əbul Fida İsmail b. Nuriddin Əli b. Cəmaləddin. (1997 / 1418). "əl – Bidayə və - n – Nihayə", I – XXI thq. Abdullah b. Abdullah Muhsin ət – Türki, Daru Hicr, Riyad.

İpşirli, Mehmet. (1998). "Huzur Dersləri", Diyanet İşleri Ansiklopedisi, XVIII, (441 - 444).

Katib, Çelebi. "Keşfuz – z – Zunun", nşr. M. Şerefəddin Yaltkaya - Rifat Bilge, Beyrut: Daru ilahiyat – turasil – Arabi.ts.

Katib, Çələbi. (2010). " Sulləmul – vusul ilə tabaqatul – fuhul", nşr. Mahmud Abdulqadir əl – Arnaut – salih Sadavi salih, I – V, İstanbul. İRCİCA.

Qaradaği Əli Muhyiddin. (1980 – 1982 / 1400 / 1402). "əl – Müqəddimə", Qazi Beyzavi, əl – ğayətul qusva fi dirayətil fətvə, nşr. Əli Muhyiddin əl – Qaradaği, Qahirə: Darun – nasr.

Qazi Şuhbə Əbu Bəkir b. Əhməd Takiyyuddin. (1407). "Tabakatuş – Şafiyyə". Thq. Hafiz abdul alim Xan, Aləmul – Kutub, Beyrut.

Maden, Şükrü. (2015). "Təfsirdə Haşiye Geleneği ve Şeyhzadənin envarut – Tenzil Haşiyesi", İstanbul. İsam Yayınları.

Məhəmməd Züheyli əl – Qazi əl – Beyzavi. (1999). "əl -Müfəssir əl – usuli, əl – mütəkəllim, əl –

Mustafayev, Ənvər. (iyun 2023) . "Beyzavinin "Ənvar ət – Tənzil və Əsrar ət – Təvil" Əsərinin Mənbələri". Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu, Din Araşdırmaları Jurnalı №1 (10), (səh. 65 – 84.)

Mustafayev, Ənvər. (iyun 2019). "Qazi Beyzavi və Onun İslam Təfsir Ənənəsinin İnkişafında Rolu", Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu, Din Araşdırmaları Jurnalı №1 (2), (səh. 123 – 138.)

Mustakim, Arıcı. (2017). "İslam ilim və Düşünce Geleneğinde Kadı Beyzavi", İsam yayınları.

Safədi Səlahəddin Hilal b. Aybeg. (2000, h.1420). "əl -Vəfi bil – Vəfəyat", nəşr. Əhməd əl – Arnaut – Türki Mustafa, I – XXIX, Beyrut: Daru ihtiya – turas.

Suyuti Cəlaləddin Abdurrahman b . Əbi – bəkir. (1974/1394). "əl – İtqan fi Ulumul – Quran", I -IV,thq, Muhəmməd əbul – Fazl İbrahim, Heyətul – Mısıriyyətul – Ammətu lil Kutub.

Süleymanova, Nailə. (2015). "İlahiyyata Dair Əlyazmalar Kataloqu". I cild. Bakı: "Elm və Təhsil".

Süleymanova, Nailə. (2017). "İlahiyyata Dair Əlyazmalar Kataloqu". II cild. Bakı.

Tacəddin əs -Subki (1993/1413). "Tabəqatu – ş – Şafiiyyətu – I – Kubra", nəşr.Mahmud Muhəmməd ət – Tanahi – Abdulfəttah əl – Hulv. Qahirə.

Yafi. (1997/1417). "Miratul – cənan və İbrətul – Yaqzan", nəşr.Xəlil əl – Mənsur, I -V, Beyrut: Darul – Kutubul İlmiyyə.